

VEEL LÄÄNEMERESOOOME JA EESTI EITUSPARTIKLITE *EI, EP, ES* PÄRITOLUST*

AGO KÜNNAP

Läänemeresooome verbimuutmise eitavad lihtajad koosnevad üldreeglina kahest komponendist: eitussõnast ja verbist. Eitussõnaks on mujal kui käskivas kõneviisis tavaliselt *e*-tüveline eitav abiverb, mis ühildub ainult isikus ja arvus, põhiverbil selline ühildumine aga enamasti puudub, näiteks soome *en näe* 'ma ei näe', *et näe* 'sa ei näe', *emme näe* 'me ei näe', *miehet eivät näe* 'mehed ei näe' ('*ma*-ei näe', '*sa*-ei näe', '*me*-ei näe', 'mehed *nad*-ei näe'). Üldreeglina on eitussõna varustatud verbimuutmise tavaliste pöördelõppudega (äsjustes soome näidetes *-n*, *-t*, *-mme*, *-vät*). Läänemeresooome eitavad verbikonstruktsioonid kuuluvad keeletüpoloogiliselt enamasti asümmeetriliste hulka (eitav lause erineb oma jaatavast vastest ka muu kui talle lisatud eitussõna poolest).¹ Kuid läänemeresooome eitussõnal on ka kolm partiklilaadset kuju (foneetiliselt lihtsustatult ja üldistatult) *ei*, *ep* ja *es*, kusjuures nad kõik kolm koos on esindatud ainult eesti keeltes.² Läänemeresooome kõnealuste eituspartiklite päritolu pole veel lõplikult kindlaks tehtud ning käesolevas artiklis on püütud selles asjas selgust varasemale juurde saada.³ Kõnekad on seejuures eituspartiklite kasutamisandmed, mida alamal lähemalt vaadeldakse. Levinud arusaama järgi on *ei*, *ep* ja *es* eitusverbi partiklistunud ainsuse 3. pöörde vormid, mis olid algselt varustatud ajatunnustega.⁴

Läänemeresooome eitava abiverbi kolmest partiklilaadsest kujust on kõige ulatuslikuma levikuga **partikkel *ei***, mis esineb kogu läänemeresooome keelel al peale vadja keele. Seda kasutatakse tavaliselt ainsuse 3. pöördes, näiteks soome *ei näe* 'ta ei näe' ('*ta-ei* näe'), kuid ka üldise eitussõnana, näiteks soome *Mutta ei kauankaan sen jälkeen syntyi minulle pikku tytär* 'Aga mitte just kaua pärast seda sündis mul väike tütar'.⁵ Partikli *ei* osise *-i* pärit-

* Kirjutis on valminud Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi riiklikult sihtfinantseeritava teadusteema SF0182568As03 toel.

¹ Vt M. Miestamo, Suomen kieltoverbikonstruktio typologisessa valossa. – Virittäjä 2004, nr 3, lk 364–370; M. Miestamo, Standard Negation. The Negation of Declarative Verbal Main Clauses in a Typological Perspective. Empirical Approaches to Language Typology 31. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2005, lk 61–166.

² Käesoleva vaatluse seisukohast on otstarbekas teha vahet põhjaeesti ja lõunaeesti keelel.

³ Vt A. Künnap, Kamassi keele eitav kõne. – Emakeele Seltsi aastaraamat 12. Tartu, 1966, lk 169–183; A. Künnap, On the Past Tense of the Negative Auxiliary in the Uralic Languages. – A. Künnap (ed.), Minor Uralic Languages: Structure and Development. Tartu–Groningen: University of Tartu, University of Groningen, 1994, lk 84–85; A. Künnap, *Es peab pidama*. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 8, lk 579–580.

⁴ Vt nt: K. Rédei, Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finisch-ugrische Schicht. Lieferung 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986, lk 69.

⁵ I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I. Suomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 333 / Joensuu Korkeakoulun julkaisuja A 8. Helsinki, 1977, lk 11, 24–25.

olu senised seletused võtab Kaisa Häkkinen kokku järgmiselt: 1) See pärineb ainesest *-pa/-pä*, mis esineb ka partiklis *ep*.⁶ 2) See on algupärane mineviku-tunnus *-i*. 3) See pärineb ainesest *-ja/-jä*. Esimest seletust peab Häkkinen soome keele häälikuloo seisukohast nõrgaks. Teise seletuse juures osutab ta, et vormil *ei* puudub minevikufunktsioon. Kolmandat seletust peab ta kõige usutavamaks, sest sama *i*-line aines esineb ka mordva oleviku ainsuse 3. pöörde lõpuna ning seletus on häälikulooliselt mõeldav. K. Häkkineni järeldused on igati vastuvõetavad. (Olen ise üle 40 aasta olnud veendunud kolmanda seletuse õigsuses ega pea seetõttu oma kohuseks hakata siinkohal võistu K. Häkkineniga arutama alaviites 6 esitatud oletatava häälikuarengu tõenäosuse üle.)⁷

Eesti keeltes on tänapäeval eitavas kõnes mujal kui käskivas kõneviisis ja kohati murretes (viimastes eriti mineviku korral) eitussõna praktiliselt ainukeseks kujuks kõigis kolmes isikus nii ainsuses kui ka mitmuses partikkel *ei*, kusjuures ka verb *ei* ühildu ning isikut väljendab kohustuslik alus, näiteks põhjaeesti *ma ei näe, sa ei näe, me ei näe, mehed ei näe*. Mineviku väljendamiseks kasutatakse partiklit *ei* koos mineviku kesksõnaga, näiteks tänapäeva kirjakeele *ma ei näinud*. Isikus ja arvus ühilduvat eitussõna kohtab (ühildumatu partikli *ei* asemel) ainult põhjaeesti rannikumurdes ja idamurdes ning vanemates tekstides, näiteks põhjaeesti idamurde *egä teie etä tule* 'ega te ei tule' ('ega te **te-ei tule**'), XIII–XVI sajandi tekstide põhjaeesti (rannikumurdeline?) *meie emme wöy* 'me ei või' ('me **me-ei või**').⁸ Ilkka Savijärvi on osutanud soome keele korral, et partikkel *ei* esineb murretes ja vanemates tekstides kõigi kolme isiku mõlemas arvus küllaltki ulatuslikult ka koos ühildumatu verbi ja kohustusliku alusega, näiteks XVI–XVII sajandi tekstides *Ja waicka te eij julkisesta tohdi sitä sano* 'Ja kuigi **te** avalikult **ei** sõanda seda öelda', *ettei ne huckuisi* 'et **need ei upuks**', edelamurrete *mut mee ei men sin* 'aga **me ei lähe** sinna', Savo murretes *nämä nuoret ihmi-set ei usko* 'need noored **inimesed ei usu**'.⁹ Soome ja eesti äsjavaadeldud näited on niisiis põhimõtteliselt sarnased.¹⁰ Eesti ja soome keel ei välju sellega küll eitavate verbikonstruktsioonide asümmeetrilisest tüübist.¹¹ Partikli *ei* kirjeldatud kasutamine kõneleb selle poolt, et *ei* pole olnud läänemeresoome keeltes algselt eitusverbi ainsuse 3. pöörde, vaid pigem üldine eitussõna (nagu soome väljendis *ei kauan* 'mitte kaua'). Nimetatagu veel, et eesti ja vepsa *ei* võib paikneda ka verbi järel, näiteks lõunaeesti Võru murde *mī? anna i?* 'me **ei** anna'.¹²

⁶ Oletatakse häälikuarengut **e-pä > *e-pi > kiirkõneliselt *e-βi > e-i*.

⁷ K. Häkkinen, Nykysuomen etymologinen sanakirja. Juva: WS Bookwell Oy, 2005, lk 108–109; vt ka: I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 11–12; vt lisaks ka: A. Künnap, Kamassi keele eitav kõne, lk 169–183.

⁸ Vt Eesti murrete sõnaraamat I, 4. vihik. [Tallinn:] Eesti Keele Instituut, 1996, lk 738, 840; A. Künnap, *Es peab pidama*, lk 579–580. Eitusverbi olevikuline pööramine on Eestis tõenäoliselt alati piirdunud põhjaeesti ranniku- ja idamurdega.

⁹ I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 52–195, 224–238.

¹⁰ Ülemaal esitatud soome näidetes esineb seoses sõnaga *ei* osaliselt teistsugust sõnajärge kui eesti keeltes: *Ja waicka te eij julkisesta tohdi sitä sano*, vrd tänapäeva eesti kirjakeele vaste *Ja kuigi te avalikult ei sõanda seda öelda*.

¹¹ Eesti keele kohta vt ka: M. Miestamo, Suomen kieltoverbikonstruktio typologisessa valossa, lk 372; M. Miestamo, Standard Negation, lk 219.

¹² Vt T.-R. Viitsio, Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel. – Keel ja Kirjandus 2003, nr 1, lk 27–28.

ep ja *es* on tarvitusel ainult lõunaläänemeresoome keeltes. **Partiklit** *ep* kasutatakse seejuures kõigis lõunaläänemeresoome keeltes (vadja, eesti ja liivi, viimases ainult *ä*-tüvelisena). Temaga seoses on osutatud sellele, et *e*-eitussõnal on **p*-lisi kujusid ka väljaspool lõunaläänemeresoome keeleala, näiteks soome, karjala *epä-* 'eba-' (mida peetakse pärinevaks eitava abiverbi kesksõnast), soome murrete ja vanemate tekstide eitava abiverbi mitmuse 3. pöörde *evät* 'nad ei' (kus *-t* on mitmuse tunnus). Ka põhjaeesti vanemates tekstides esineb (rannikumurdeline?) *ewat*, põhjaeesti tugevasti soomepärasest rannikumurdes *evad* ja idamurdes *eväd*, kõik tähendusega 'nad ei'.¹³ Partiklit *ep* on rekonstrueeritud tavaliselt kujul **e-pä* > **e-pi*.¹⁴ Verbisufiks *-pi* on kasutusel soome oleviku ainsuse 3. pöörde korral murretes, vanemates tekstides ja tänapäevases arhailises stiilis, näiteks *jääpi* 'jääb', *ompi* 'on', *saapi* 'saab'.¹⁵ Partikkel *ep* esineb põhjaeesti murretes ja vanemates tekstides, samuti tänapäeval arhailises stiilis ning kokkusulanuna järgneva *olema*-verbiga, näiteks XVII sajandi tekstide *nemmat ep lohtwat* 'nad ei looda', tänapäeva kirjakeele *pole* 'ei ole' (< **ep ole*).¹⁶ Liivi keeles on eitus-sõnakuju *ep* (mida kasutatakse ainsuse ja mitmuse 1. ja 3. pöördes) tegelikuks häälduseks *äB* ~ *ä'B*.¹⁷ Liivi variandis *ä'B* esineb lõppkonsonandi ees katketoon ('). Tiit-Rein Viitso kirjutab liivi keele korral: "Eitusverbi kõik vormid saavad lauserõhulistena katketooni."¹⁸ Katketooni esinemine liivi eitusverbi vormides viitab põhimõtteliselt võimalusele, et varem oleks eitusverbi lõpus olnud vokaal, vrd näiteks *me'r* < **meri*, *su'G* < **suku* 'sugu', *va'G* < **vako* 'vagu', *va'l* < **valo* 'valgus'.¹⁹ Viimane asjaolu räägib variandi *ä'B* rekonstruktsiooni **epi* kasuks, kuigi liivi keeles oleks mõeldav ka mõni teine lõppvokaal kui **i*. Siinkohal peab märkima sedagi, et vadja eitusverbi olevikus esinevad ainsuses kõrvuti variantidega 1. p. *en*, 2. p. *eD*, 3. p. *eB* ka *i*-lõpulised rõhutatud (emfaatilised) variandid *eni*, *edi*, *ebi*.²⁰ Viimastest äratub kõnealuse rekonstruktsiooni **epi* seisukohast tähelepanu vorm *ebi*, kuigi pole hästi usutav, et siin oleks tegemist 3. pöörde vormi *eB* algse *i*-lõpulise lähtekujuga, sest osis *-i* on olemas ka 1. ja 2. pöördes.²¹ Kui kõnelda oletu-

¹³ I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 17; A. Künnap, *Es peab pidama*.

¹⁴ Vt eelkõige: I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 11, 14, 17; Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. A–K. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 / Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki, 1992, lk 99, 106–107.

¹⁵ L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava, 1968, lk 204.

¹⁶ Vt eelkõige: J. Sang, Eitus Kihnu murrakus. – Keel ja Kirjandus 1975, nr 3, lk 155, 157–158; I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 17; V. Päll (toim), Väike murdesõnastik I. Tallinn: Valgus, 1982, lk 77; A. Künnap, *Es peab pidama*.

¹⁷ Kuju *ep* variandi *äp* tunnevad ka põhjaeesti murded (samuti ka kuju *ei* variandi *äi* ja kuju *es* variandi *äs*), vt nt: V. Päll (toim), Väike murdesõnastik I, lk 65, 77, 80; Eesti murrete sõnaraamat I, 4. v, lk 799–800.

¹⁸ T.-R. Viitso, Läänemeresoome lihtmineviku minevikust. – Oekeeta asijoo. Commentationes Fennougricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 228. Helsinki, 1998, lk 433.

¹⁹ Liivi eitusõna variandi *ä'B* häälikuloolise tausta lahtiseletamise eest mulle võlgnen ma tänu magister Tiina Hallingule.

²⁰ P. Ariste, A Grammar of the Votic Language. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 68. The Hague: Mouton & Co., 1968, lk 80.

²¹ Põhimõtteliselt pole muidugi välistatud, et *-i* variandis *ebi* on algne ning variandid *eni* ja *edi* on moodustatud variandi *ebi* eeskujul.

sest, et liivi eitusverbis esinev katketoon on varasema vokaali jäljeks, siis vadjä eitusverbi vokaalilõpulised variandid võivad omalt poolt küll toetada sellist oletust.

Partikkel *es* esineb läänemeresoome keeltes vaid eesti keeltes ja liivi keeles (viimases on ta ainult *i*-tüveline). Partikli *es* osist *-s* peetakse tavaliselt algse **š*-ilise minevikutunnuse jäljeks. Üldiselt arvatakse, et **š*-iline minevikutunnus on enamikust läänemeresoome keeltest jäljetult kadunud.²² Eesti murretes ja vanemates tekstides esineb *es* ka variandina *is*. Põhjaeesti murdeis ja lõunaeesti keeles kasutatakse nii varianti *es* kui ka varianti *is* mineviku tähenduses, kusjuures mõlemad variandid võivad esineda ka verbi järel, viimasel juhul sageli verbiga kokkusulanult, näiteks põhjaeesti saarte murde *muidu es tohi olla* 'muidu *ei* tohtinud olla', lõunaeesti Võru murde *olõ is, näe s ma üttegi kirjvõst sääl maal* 'ei olnud, ma *ei* näinud ühtki kirvest seal maal'.²³ Partikli *es* (*is*) verbi järel paiknemist on oletatud ka vepsa keele puhul.²⁴ Sellisel paiknemisel – nagu ka *ei* korral – pole nähtavasti mingit tähtsust nende eitusparklilte päritolu seisukohast. Liivi eitussõna minevikuvormideks on ainsuse 1. ja 3. p., mitmuse 1. p. *iz* ning ainsuse ja mitmuse 2. p. ning mitmuse 3. p. *ist*. Liivi verbimuutmise minevikule on omane osis *-iz(-) / -is-*, näiteks (*ma*) *tappiz* '(ma) tapsin', (*sa*) *tappist* '(sa) tapsid', (*ta*) *tappiz* '(ta) tappis', (*mēg*) *tappizmō* '(me) tapsime', (*tēg*) *tappist(ō)* '(te) tapsite', (*ne*) *tappist(ō)* '(nad) tapsid'. Lauri Kettuneni oletuse kohaselt on see liivi verbimuutmise minevikule omane osis saanud oma *z*/*s*-ainese kontraheerunud verbitüübist (nt *kārgiz* 'hüppas'), kus algseks imperfektitunnuseks on ainult *i*.²⁵ L. Kettuneni oletus on vastuvõetav. Liivi eitussõna minevikuvormid sisaldavad verbimuutmise mineviku osisega *-iz(-) / -is-* häälduslikult identset osist ning erinevad olevikuvormidest, milleks on (foneetiliselt lihtsustatult ja üldistatult) ainsuse ja mitmuse 1. ja 3. p. *āb*, ainsuse 2. p. *ād* ja mitmuse 2. p. *āt*. Torkab niisiis silma liivi eitussõnatüve kaheksugune vokalisim: olevikus *ā*- ja minevikus *i*-. T.-R. Viitso oletab, et liivi eitussõna mineviku tüve *i*- on saadud eitussõna algse tüvevokaali **e*- ja minevikutunnuse **-iz(-)* algusvokaali ühinemise tulemusena.²⁶

Ülemal oli juba nimetatud, et eesti keelte murretes ja vanemates tekstides esineb eitussõna *es* ka kujul *is*, näiteks XVII sajandi tekstide põhjaeesti *mina is ollin* 'mina ei olnud', lõunaeesti *is tunne temma* 'ei tundnud tema'.²⁷ Eesti variandi *is* tüvevokaali päritolu vaatluse juurde nimetatagu võrdluseks, et vepsa keeles on varasem *ei* andnud ainsuse 3. pöördes *ī* (mis on üldistatud

²² L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys, lk 209; I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 20–21.

²³ Vt I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 17; J. Sang, Eitus Kihnu murrakus, lk 157. Murretes esinevad ka variandid *-s*, *ās*, vt V. Pall (toim), Väike murdesõnastik I, lk 80; Eesti murrete sõnaraamat I, 4. v, lk 799–800.

²⁴ Vt lähemalt: T.-R. Viitso, Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel, lk 27.

²⁵ L. Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 5. Helsinki, 1938, lk LXII; I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 17. Vt ka: J. Sang, Eitus Kihnu murrakus, lk 16. (T.-R. Viitso järgi oleks liivi *kārgiz*-tüüpi kontraheerunud verbides ootuspärane hoopis *-ž*, vt T.-R. Viitso, Läänemeresoome lihtmineviku minevikust, lk 432.)

²⁶ T.-R. Viitso, Läänemeresoome lihtmineviku minevikust, lk 433.

²⁷ Vt nt: V. Pall (toim), Väike murdesõnastik I, lk 80; A. Künnap, *Es peab pidama*, lk 579–580.

ka mitmuse 3. pöördesse), näiteks *ī šō* 'ta ei söö'.²⁸ Saami keeltes esineva eitussõna preesensi ainsuse 3. pöörde variandi *ī* on Mikko Korhonen rekonstrueerinud selliselt: *ī* < **ij* << **e* + *jä*. Ta on oletanud, et **i*- on siin tingitud kas türevokaalile **e* järgnenud **j*-i mõjust või eitusverbi ainsuse 1. pöörde variandi *im* ja ainsuse 2. pöörde variandi *ik* eeskujust, kusjuures viimaste *i*-vokaali päritolu pole täiesti selge. Oleviku kaksuses ja mitmuses on saami eitussõna türevokaalideks pikad *e*- ja *æ*-.²⁹ Liivi eitussõna minevikuvormide *iz*, *ist* korral on siis mõeldav, et neis oletatavasti leiduv liivi pööramissüsteemi minevikule omane osis *-iz(-)* / *-is-* on liitunud eitussõnatüvele **e*-. *iz*, *is* < **īs* < **iis* << **e* + *is*.

Umbes samasugune rekonstruktsioonikäik oleks mõeldav ka partikli *es* variandi *is* korral vähemalt põhjaeesti keeles, sest seal leidub rohkesti *is*-lõpuliselt mittekontraheerunud verbide hilistekkelisi minevikuvorme, näiteks *hüüdis*, *laulis*, *naeris*, kus *-s* on häälikuseaduslike kontraheerunud verbivormide eeskuju jäljendamise tulemus. Eesti partikli *es* *e*-lise variandi tekketaust on siiski pigem teistsugune kui liivi eitussõna minevikuvormidel *iz*, *is*-. eesti *es* < **e* + *s*, s.t liitunud ei ole eesti üldise verbimuutmise minevikule omastest osistest mitte *-is* (*hüüdis*), vaid *-s* (*kargas*, *sülitas*). Muidugi on mõeldav ka kõigest häälikumuutus *es* > *is* (esineb ju põhjaeesti keeles ka variant *äs* ning lõunaeesti keeles sõltuvalt eelnevast vokaalist variandid *as*, *is*, *os*, *us*, *ös*, *äs*³⁰). Ka liivi keeles on mõeldav, et eitussõnakujudes *iz*, *ist* on toimunud lihtsalt häälikumuutus **e*- > *i*-.

Partikkel *ep* pole tingimata algne olevikuvorm ega partikkel *es* (*is*) tingimata algne minevikuvorm. Kui me vaatame vanemaid eesti keelte tekste (XVI–XVII sajand) ega pea kõiki neis esinevaid tänapäeva seisukohast võrastavaid nähtusi tingimata tekstide autorite nõrga keeleoskuse tulemuseks, vaid osaliseltki tollase tegeliku keele peegelduseks, näeme väga huvitavat pilti. Georg Müller, kes pidi oskama keelt küllalt hästi, kasutas oma põhjaeestikeelsetes jutlustes (1600–1606) koos eitussõnakujuga *es* (*is*) verbi sageli minevikus, näiteks *is piddi* 'ta ei pidanud'. Sama leiame ka Heinrich Gösekenil (1660), näiteks põhjaeesti *mina is olin* 'ma ei olnud'. Teiselt poolt esineb seal samas *es* (*is*) ka verbi olevikuga, näiteks Mülleril *is lasze minna* 'ei lasknud mina'. Eitussõnakujule *ep* näib olevat vanemates tekstides samuti omane ajaline määratlematus, näiteks põhjaeesti keele XVII sajandi tekstides ühelt poolt *eb olle* 'ei ole', aga teiselt poolt *eb ... olli* 'ei ... olnud'.³¹ Põhjaeesti murretes kasutatakse kujusid *es* ja *ep* ka mineviku kesksõnaga mineviku väljendamiseks, näiteks *Ta es olnd seda kuuland* 'Ta ei olnud seda kuulanud', *ma p tohtind senna minna* 'ma ei tohtinud sinna minna'.³²

Eesti keelte vanemate kirjapanekute eitussõnakujude *ep* ja *es* sellele ajalisele määratlematusele seletust otsides äratas minu tähelepanu asjaolu, et eesti keeltes on olnud kasutusel eitupartiklitega häälduslikult sarnased rõhusõna *ep* ja küsisõna *es*. Rõhusõna *ep* on murretes (ka variandid *p*, *ep*, *öp*)

²⁸ Vt I. Savi järvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 17.

²⁹ M. Korhonen, Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370. Helsinki, 1981, lk 306; vrd ka: T.-R. Viitsso, Läänemeresoome lihtmineviku minevikust, lk 429.

³⁰ Eesti murrete sõnaraamat I, 4. v, lk 799–800.

³¹ A. Künnap, On the Past Tense of the Negative Auxiliary in the Uralic Languages, lk 84–85; A. Künnap, *Es peab pidama*.

³² Eesti murrete sõnaraamat I, 4. v, lk 768.

ja arhailises stiilis kasutusel tänapäevalgi.³³ Seevastu küsisõna *es* esineb peamiselt vanemates lõunaeesti tekstides, näiteks XVII sajandi *Nüüd es tee ussute* 'Kas te nüüd usute?', *Mist es minna Sedä peä tundma* 'Millest pean mina seda tundma?'. Paul Alvre on oletanud, et küsisõna *es* (millel on lõunaeesti murdeis ja ka põhjaeesti keskmurdes eelkõige mõõnev tähendus) võib olla saadud leksikaliseerunud liitest **-kos* (> *-ks* > *-s*). Lähteallikana oleks P. Alvre järgi mõeldav ka eitussõna *ei* vorm **eiks* (> *eis* > *es*).³⁴ Esitatud küsivad näitelaused, eriti viimane neist, seisavad sisuliselt väga lähedal eitusedele ('ma ei peagi seda millestki tundma!'). Sama võib öelda rõhusõna *ep* sisaldava lause *Mina ep pean seda tundma* 'Ma ju/küll pean seda tundma (aga ma ju/küll ei tunne!)' kohta. Seepärast pole võimatu, et rõhusõna *ep* ja küsisõna *es* on ajalisele määratlemata sõnadena, mida on kasutatud lauses samas positsioonis kui eitussõnu *ep* ja *es*, kinnistanud viimaste ajalist määratlematust.³⁵

Eitussõna minevikuvormides eesti *es* (*is*) ja liivi *iz*, *ist* ei tarvitse tingimata leiduda eituserbi *e-* oletatava varasema **š*-ilise minevikutunnuse jälgi.³⁶ T.-R. Viitso seevastu kirjutab, et "tuleb lugeda ilmseks eksituseks üldlevinud arvamust, et läänemeresoomes ei ole ega ole olnud põhiverbi **š*-ilist minevikutunnust... [Põhjaeesti idamurde] Kodavere, mordva ning [saami] arjeplogi- ja lulelapi eituserbi minevikuvormid võivad siiski olla vähemalt osaliselt ühist päritolu."³⁷ Põhjaeesti idamurde ka minevikus pöörduva eituserbi korral on mõeldav ja tõenäolisemgi muusugune seletus kui selle pöördumise algupärasus (eituserbi pööramine on võinud siin tekkida üldise verbipööramise hilise *si*-mineviku eeskujul, näiteks *õpeta-sin* → *e-sin* 'ma ei (minevik)', *õpetasid* → *e-sid* 'sa ei (minevik)' jne).³⁸ (Liivi keele korral kerkib küsimus, kas oleviku eitussõna lõpus esinevad sufiksids ainsuse 2. pöörde *-d* (*äd*) ja mitmuse 2. pöörde *-t* (*ät*) kujutavad endast eituserbi algse pööramise enda jälge või on nad lisatud algselt muutumatule eitussõnakujule liivi üldise verbimuutmise eeskujul. Kardan, et sellele küsimusele vastuse otsimine on nüüd juba lootusetult hiljaks jäänud.) Saami keeltes on **š*-ilise minevikutunnuse oletatavad jäljed ülimalt hüpoteetilised ja sellistena väheusutatavad.³⁹ Mordva keeltes pole üldse põhjust näha **š*-ilise minevikutunnuse jälgi.⁴⁰

Eesti keelte vanemates tekstides kohtab üsna tihti seda, et eituse korral ühildub isikus ja arvus verb (eitussõna kujuks on aga ühildumatu *ei*, *ep* või

³³ Vt nt: V. P a l l (toim), Väike murdesõnastik I, lk 77.

³⁴ P. A l v r e, Vana kirjakeele küsisõnu. – Keel ja Kirjandus 1976, nr 6, lk 344–346.

³⁵ Vt lähemalt: A. K ü n n a p, Eituspartiklid *es* ja *ep* küll, aga küsipartikkel *es* ja rõhupartikkel *ep*? – Keel ja Kirjandus 2002, nr 5, lk 368. (2002. aasta artiklis sattusin ma liigsesse vaimustusse oma ilmselt ekslikust ideest, et viimased ongi esimeste ainsaks lähteks.)

³⁶ Põhjaeesti idamurde eitussõna mineviku usutavasti hilistekkeliste variantide ainsuse 1. p. *esin*, 2. p. *esid*, 3. p. *es(s)* jne kohta vt: I. S a v i j ä r v i, Itämerensuomalaisten kielten kieltöörbi I, lk 17–18; A. K ü n n a p, On the Past Tense of the Negative Auxiliary in the Uralic Languages, lk 85; T.-R. V i i t s o, Läänemeresoomes lihtmineviku minevikust, lk 428–429; A. K ü n n a p, *Es peab pidama*, lk 582.

³⁷ T.-R. V i i t s o, Läänemeresoomes lihtmineviku minevikust, lk 434–435. Eestis piirdub eituserbi minevikuline pööramine põhjaeesti idamurdega.

³⁸ Vt selle kohta ka minu kirjutisi, mida on osundatud käesoleva artikli viites 3.

³⁹ Vt nt: A. K ü n n a p, Contact-induced Perspectives of Uralic Linguistics. LINCOM Studies in Asian Linguistics 39. [München:] LINCOM Europa, 2000, lk 36.

⁴⁰ Vt eriti: A. K ü n n a p, Mordva andmed ei toeta ühisuurali **š*-mineviku oletust. – Ema-keele Seltsi aastaraamat 44–45. Tartu, 2000, lk 171–173; vrd ka T.-R. V i i t s o, Läänemeresoomes lihtmineviku minevikust, lk 429.

es), näiteks XIII–XVII sajandi tekstide *Sina ei peat sama* 'sa ei pea saama' ('sa ei pead saama'), *Ey mötlate* 'te ei mötle' ('ei mötlete'), *mina is ollin* 'ma ei olnud' ('ma ei [= minevik] olin').⁴¹ Nähtust on kaldutud pidama tollaste kirjutajate puudulikust eesti keele oskusest tulenevaks veaks.⁴² Kuid verbi ühildumine esineb mitmuse korral murdeti ka mõlema eesti keele eituskonstruktsioonides, näiteks lõunaeesti Tartu murde *ega me ei sūme* 'ega me ei söö' ('ega me ei sööme'), *kui me sēna es küleme* 'kui me sõna ei kuulanud' ('kui me sõna ei [= minevik] kuuleme').⁴³ I. Savijärvi on vaadelnud lähemalt samasugust verbi ühildumist XVI sajandi soome autori Mikael Agricola tekstides, näiteks *en olen* 'ma ei ole' ('ma-ei olen'). Selle põhjusena on nähtud võõraste keelte eeskujuu. Verbi ühildumist on I. Savijärvi leidnud mõnel määral ka teistel XVI–XVII sajandi soome autoritel, näiteks *eet olet sine* 'ei ole sina' ('sina-ei oled sina'), *en yhtäkän sinun Käsksanas olen minä pitänyt* 'ühestki sinu käsust ei ole ma kinni pidanud' ('ma-ei ühtki sinu sinu-käsusõna olen ma pidanud'). I. Savijärvi kirjutab, et suuremale osale soome murretest on täiesti võõras see, et verb ühildub isikus: ainult mõnes Häme murdes leidub indikatiivi preesensi 3. pöördes selliseid vorme nagu näiteks *ei tulevat* 'nad ei tule' ('ei tulevad').⁴⁴ Liivi eituse korral ühildub verb ainult mitmusevormides (kuigi küllalt omapäraselt, mis tuleneb osalt häälikuseaduslikust arengust ja osalt läti keele eeskujust), näiteks *mēg āp tappam* 'me ei tapa' ('me ei tapame'), *tēg ist uott(ā)* 'te ei olnud' ('te te-ei [= minevikuvorm] olete'), vrd ainsuse ühildumatut verbi, näiteks *ma āp tappa* 'ma ei tapa'.⁴⁵ Verbi ühildumine on jälgitav ka vepsa keeles, näiteks *em sōgōi* 'me ei söö' ('me-ei söö [= mitmusevorm]').⁴⁶ Seega on läänemeresoome eituse korral verbi ühildumine küllaltki levinud nähtus, kuigi sageli hilise paikkondliku algupäraga.⁴⁷ Seejuures võis vaatlusaluse nähtuse põhjustajaks olla vähemalt osaliselt ka võõraste keelte (saksa, rootsi, läti, vene) eeskujuu. Keeletüpoloogiliselt on siin sageli tegemist sümmeetriliste verbikonstruktsioonidega (eitav lause erineb oma jaatavast vastest ainult talle lisatud eitussõna poolest).⁴⁸

Kokkuvõtteks peab ütlema, et ka seekordse vaatluse tulemusena ei saa ikka veel lõplikult selgeks eesti ja teistegi läänemeresoome keelte eituspartiklite *ei*, *ep* ja *es* päritolu. Kuid nende partiklite kasutamisest nähtub, et nad ei tarvitsenud olla algselt eitusverbi ainsuse 3. pöörde vormid. Kui nad aga polnud pöördevormid, on üsna mõttetu neist ka ajatunnuseid otsida. Peab nimetama veel ka järeldust, millele on jõudnud Trond Trosterud: uurali keeltes kehtib ainsuse 3. pöörde öeldisekonstruktsioonide koopula olemasolu ja

⁴¹ Vt lähemalt: A. Künnap, *Es peab pidama*, lk 579–580.

⁴² Vt nt: T.-R. Viitso, Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel, lk 29–30.

⁴³ H. Keem, Tartu murde tekstid. Eesti murded III. Tallinn: Valgus, 1970, lk 41; vt ka: T.-R. Viitso, Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel, lk 24–25; A. Künnap, *Es peab pidama*, lk 582.

⁴⁴ I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 221–223.

⁴⁵ I. Savijärvi, Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I, lk 15–16; T.-R. Viitso, Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel, lk 25.

⁴⁶ T.-R. Viitso, Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel, lk 25–28.

⁴⁷ T.-R. Viitso, Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel, lk 28–29.

⁴⁸ Vt M. Miestamo, Suomen kieltoverbikonstruktio typologisessa valossa, lk 372; M. Miestamo, Standard Negation, lk 51–56.

eitava abiverbi minevikuvormide esinemise vahel seos – nad välistavad keeles üksteist.⁴⁹ Järelikult on ootuspärane, et läänemeresoome keeltes kui koolakeeltes (näiteks eesti kirjakeele *ta on inimene*) ei saagi eitaval abiverbil olla minevikuvorme. Vähesed märgid, mis viimastest eesti ja liivi keeleainestikus esinevad, ei pruugi olla eitava abiverbi algse mineviku säilinud jäljed, vaid hoopis hilised uusmoodustised [näiteks ülemal esitatud võimalused, et põhjaeesti idamurdes *õpeta-sin* → *e-sin* 'ma ei (minevik)', liivi keeles (*ne*) *tapp-ist(õ)* '(nad) tapsid' → *ist* 'nad ei (minevik)'].⁵⁰

⁴⁹ T. Trosterud, Auxiliares, Negative Verbs and Word Order in the Sami and Finnish Languages. – A. Künnap (ed.), *Minor Uralic Languages: Structure and Development*, lk 173–181.

⁵⁰ Vt ka: A. Künnap, On the Past Tense of the Negative Auxiliary in the Uralic Languages.